

Słowa kluczowe: święcenia niższe, subdiakonat, sakrament święceń, historia Kościoła

Keywords: minor orders, subdiaconate, sacrament of ordination, history of the Church

*Dawid Makowski*¹

AKADEMIA KATOLICKA W WARSZAWIE, POLSKA

ORCID: 0009-0003-6007-0393

URZĄD SUBDLAKONATU JAKO ŚWIĘCENIE WYŻSZE. PERSPEKTYWA HISTORYCZNO-PRAWNA ROZWOJU ŚWIĘCEŃ SUBDLAKONATU DO XIII W.

Subdiakoniat (łac. *subdiaconatus*, gr. ὑποδιάκονος), stanowiący do 1972 r. piąty stopień święceń, był przez wieki różnie klasyfikowany². Dostrzega się to w orzeczeniu Soboru Trydenckiego (1545–1563), który wspominał, że święte sobory i ojcowie bardzo często zaliczali subdiakoniat zarówno do święceń wyższych, jak i niższych (Concilium Tridentinum, 2004, 679–687). Chociaż prawo kościelne sprzed Soboru Watykańskiego II (1962–1965) w sposób klarowny wypowiadało się o tym, że subdiakoniat stanowi pierwszy stopień święceń wyższych (CIC, 1917, 949), to jednak podczas prac posoborowej komisji, zajmującej się reformą święceń, nadal panowały na ten temat odmienne zdania, tak iż niektórzy utrzymywali, iż subdiakoniat w swej istocie nadal był święceniem niższym (Martimort, 1985, 147; Lécuyer,

1 Dawid Makowski – student teologii na Akademii Katolickiej w Warszawie – Collegium Bobolanum, członek Komisji Liturgicznej Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, publicysta tekstów z zakresu teologii i liturgii. Koordynator projektu „Z pasji do liturgii”. Zainteresowania badawcze: reforma liturgiczna, historia sakramentu święceń i teologia laikatu.

2 Papież Paweł VI (†1978) 15 sierpnia 1972 r. zreformował porządek ówczesnej hierarchii duchowieństwa, znosząc święcenia subdiakonatu i powierzając jednocześnie niektóre funkcje subdiakonów lektorom i akolitom, których urząd jest odtąd posługą, a nie święceniem (Paulus VI, 1972, 529–534).

1970, 99). Zwolennikiem takiego poglądu był Bernard Botte OSB (†1980), którego wkład w posoborową reformę święceń niższych był znaczny, a który poprzez interpretację Konstytucji Apostolskiej *Pontificalis Romani* z 18 czerwca 1968 r. stwierdził, że święcenie subdiakonu istotowo nie mogło być święceniem wyższym poprzez brak nałożenia dłoni na wyświęcanego podczas obrzędu udzielenia święceń, lecz było takim przed dłuższy czas w sensie prawnym (Botte, 1988, 142). Choć temat rozumienia święceń subdiakonu w XX w. zasługuje niewątpliwie na osobną publikację, poświęconą *sensu stricto* temu zagadnieniu, jego poruszenie na wstępie tej pracy jest o tyle istotne, o ile pozwala dostrzec, że fenomen święceń subdiakonu, jedyne w historii stopnia niższego zakwalifikowanego w ciągu wieków do urzędów wyższych, stanowi istotny problem w rozumieniu dzisiejszych posług, a dawniejszych święceń niższych.

Celem niniejszego artykułu stanie się zatem próba ukazania rozwoju urzędu subdiakonu do XIII w., kiedy to był już on uważany za święcenie wyższe. Zostanie to uczynione po to, aby móc dostrzec, czym właściwie charakteryzowały się święcenia pochodzenia kościelnego, przeżywające w pierwszym tysiącleciu swoją klerikalizację. Dzięki temu możliwe będzie również dostrzeżenie przyczyn awansu subdiakonu do grona święceń wyższych oraz zostanie podjęta próba datacji tego wydarzenia. Aby ułatwić zrozumienie poruszanego zagadnienia, publikacja będzie składała się z kilku części tematycznych. Pierwszy rozdział poświęcony będzie powstaniu święcenia subdiakonu i jego wczesnemu rozwojowi, a drugi przyczynom awansu subdiakonu do grona stopni wyższych. Następnie w trzecim rozdziale zostanie podjęta próba datacji przeklasyfikowania tego urzędu. Ostatnia część pracy stanowić będzie podsumowanie, w którym zostaną przedstawione wnioski z przeprowadzonej analizy.

I. POWSTANIE I WCZESNY ROZWÓJ URZĘDU SUBDIAKONA

Pierwsze cztery wieki istnienia Kościoła to czas, kiedy powstawały poszczególne niższe od diakonatu formy służby kościelnej (Górski, 1954, 7). Obok święceń, w skład których wchodziły wówczas: diakonat, prezbiterat i episkopat, istniały także inne rodzaje służby, przeznaczone dla osób świeckich (Wieland, 1897, 48). Dostrzega się to już w pismach Tertuliana (†240), który do grona kleru nie zaliczał piastujących niższe urzędy (Tertulian, 1844, 1397–1399). Choć przyczyn tego stanu rzeczy było z pewnością wiele, to zdaje się, że jednym z głównie akcentowanych elementów była ciągła płynność terminologiczna, która została sprecyzowana dopiero kilka wieków później (Rudinski, 2022, 5). Termin „ordo” odnosił się bowiem wówczas jedynie do diakonów, prezbiterów i biskupów (Kwiatkowski, 2001, 166).

Pierwsze świadectwa tego, że w celebracji liturgicznej brał udział – jak się przypuszcza – świecki mężczyzna, niebędący duchownym, ale spełniającym konkretne czynności w akcie liturgicznym, pochodzą z II w. Wówczas Justyn Męczennik (†155) wzmiankował o obecności lektora w zgromadzeniu liturgicznym (Janicki, 2015, 106–111). Natomiast pod koniec drugiego stulecia można spotkać wzmiankę z żywota papieża Wiktora I (†197), która świadczy o tym, że temu papieżowi znane były różne formy służby, którą dzisiaj nazwano by zapewne ministranturą (Liber Pontificalis, 2014, 29). Można przypuszczać, że pewne czynności, rezerwowane później dla subdiakonów, były już wówczas znane, choć początki zaistnienia samej posługi subdiakonatu datuje się na okres III w. Wówczas w pismach Cypriana z Kartaginy (†258) znalazły się dwa imiona mężczyzn, spośród których jeden był już subdiakonem, a drugi dopiero pretendował do przyjęcia tego urzędu (Cyprianus Carthaginensis, 1844, 223–225). Trudno jest jednoznacznie ustalić, gdzie ten stopień zaistniał, bo w tym samym czasie spotyka się wzmianki o służbie subdiakonów w Rzymie. Świadczą o tym zachowane do dziś pisma papieża Fabiana (†250), który wzmiankował o istnieniu subdiakonatu w Kościele rzymskim (Fabianus, 1857, 183–188). Następnie wzmiankował o tym papież Kajus (†296) (Caius, 1844, 190). Obecność tej formy służby wyniknęła z faktu, iż potrzeba było odciążać diakonów z zadań, które nie należały *sensu stricto* do ich posługi (Krakowiak, 2019, 22). Dla teologii średniowiecznej obecność subdiakonatu obok lektoratu stanowiła praktyczną pomoc, niesioną diakonom (Von Harnack, 2016, 91). W ten sposób interpretował to m.in. Raban Maur (†856) w swoich pismach o ustanawianiu duchownych (Hrabanus Maurus, 1845, 299–300).

W omawianym okresie historycznym subdiakon nie był jednak interpretowany jako szczyt niższej hierarchii duchowieństwa z kilku względów. Po pierwsze – jak wyżej wspomiano – wówczas taka hierarchia jeszcze nie istniała; po drugie pierwotny obrzęd mianowania subdiakona nie zakładał przekazywania mu żadnego przedmiotu, przez co stopień ten był usytuowany niżej od lektoratu (Favre, 2012, 57). Świadczy o tym autor *Tradycji Apostolskiej*, który opisał pierwotne obrzędy włączania kogoś do grona lektorów i subdiakonów (Metzger, 1997, 53–55). Co jednak z posługami uzdrawiającego, wdowy lub dziewicy, które były wzmiankowane w tymże dziele? Zdaje się, że nie stanowiły one w żaden sposób jakiegoś stopnia posługi, rozumianej hierarchicznie na sposób lektorów i subdiakonów. Wspomniane trzy formy służby były potrzebne wspólnocie w wymiarze duszpasterskim, ale nie liturgicznym (Straszewicz, 1978, 72). Natomiast ówczesna zasada głosiła, że posługa eklezjalna – w pełnym tego słowa znaczeniu – winna była mieć swoje odbicie w konkretnych czynnościach spełnianych podczas celebracji liturgicznej (Greshake, 2010, 231). W myśl tego takimi formami służby były wówczas

jedynie lektorat i subdiakonat – dwie posługi, umieszczane często na szczycie ówczesnych spisów form niższej służby kościelnej, czego świadectwo przedstawił Synod w Laodycei (ok. 360), wydając odpowiednie kanony (Concilium Laodicenum, 1759, 568).

Zdaje się, że w Rzymie subdiakonat najszybciej stał się szczeblem wienńczącym niższą hierarchię duchowieństwa, gdyż tam miało to miejsce już w pierwszej połowie III w. Znamienne jest tu przywoływanie znanego powszechnie w literaturze przedmiotu „spisu duchowieństwa rzymskiego”, którego autorem był papież Korneliusz (†253)³. Celowo sformułowanie to ujęto w cudzysłowie, ponieważ twierdzenie, że wtedy istniała w Rzymie hierarchia duchowieństwa jest bardzo odważne. Z pewnością istniał podział pewnych stopni, ale czy można to nazwać hierarchią duchowieństwa? Przeciw temu przemawia fakt, że to wyliczenie zawiera w sobie także te urzędy, które nie miały żadnego związku z akcją liturgiczną i były przeznaczone dla kobiet, jak np. posługa wdów (Cornelius, 1845, 742–744). Poza tym, zdaniem Franza Wielanda (†1957), który w XIX w. podjął się próby zbadania powstania święceń niższych, spis, o którym mowa, po prostu relacjonował to, co już było jakoś ugruntowane we wspólnocie Kościoła w Rzymie (Wieland, 40). Odważne jest jednak twierdzenie, jakie ostatnimi czasy ujrzało światło dzienne, w myśl którego taki stan rzeczy miałby być obecny w Rzymie od pontyfikatu papieża Wiktora I (†198) (Bider, 2021, 71). Taki wniosek, choć możliwy, zdaje się nie być zbyt bardzo prawdopodobny z tego powodu, że z pism Cypriana Kartagińskiego (†258) wynika, iż organizacją służby kościelnej zajmował się papież Fabian (†250), co zresztą sam wspomniany papież przyznał (Fabianus, 1857, 183–188). Chcąc rzeczywiście próbować docierać do pierwszych wzmianek, które w jakiś sposób naświetliłyby pierwsze próby organizacji kleru, można dysponować jedynie przedziałem lat 225–250 (Wieland, 178). W ten sposób Kościół rzymski znał w połowie III w. pięć stopni niższych, na czele których stał już subdiakonat. Stopnie te jednak nie były jeszcze zarezerwowane jedynie dla pretendujących do kapłaństwa, ale ciągle trwały w rozwoju, będąc spełniane przez świeckich.

3 „Ille ergo Evangelii vindex ignorabat unum episcopum esse oportet in Ecclesia catholica? In quo non ei latebat (quomodo enim latere posset?) presbyteros esse quadraginta sex, diaconos septem, subdiaconos septem, acolythos duos et quadraginta, exorcistas autem et lectorem cum ostiariis quinquaginta duos, viduas cum thlibomenis plus mille quingentas” (Cornelius, 1845, 742–744).

II. PRZYCZYNY AWANSU SUBDIAKONATU DO GRONA ŚWIĘCEŃ WYŻSZYCH

Pisma pisarzy chrześcijańskich z pierwszej połowy IV w. wyraźnie wskazują na to, że stopnie od subdiakonatu do ostiariatu, tworzące ówczesną hierarchię kościelną, były przeznaczone do przyjmowania i wypełniania przez świeckich (Athanasius, 1857, 260–261). Osoby, które pełniły kościelną posługę do tego czasu, były otaczane mianem „honor clericatus” (Concilium Eliberitanum, 1759, 11). Nie chodziło tu jednak o to, że osoby te piastowały lub otrzymywały godność kapłańską ani tym bardziej były włączane do grupy duchowieństwa w sensie obrzędowym, jak to miało miejsce później przez przyjęcie ceremonii tonsury. Istotą tego sformułowania było wskazanie, że osoby piastujące niższe urzędy mają godność kłerycką w rozumieniu kanonicznym (Wieland, 15). Chciano w ten sposób wyróżnić ich z grona pozostałych wiernych, czego w II w. próbował dokonać papież Hygin (†140) (Liber Pontificalis, 24). Dlatego ich funkcje określano mianem „divinæ administrationes”, odróżniając je od „ecclesiastica officia vel ecclesiastici ordinis”, które do połowy IV w. przysługiwały jedynie diakonom, prezbiterom i biskupom (Wieland, 39). Dopiero Synod w Antiochii, odbywający się w 341 r., wskazał na to, że obok duchownych wyższych święceń byli jeszcze inni mężczyźni z hierarchii duchownej (Concilium Antiochenum, 1759, 1310). To stwierdzenie pozwala przypuszczać, że od połowy IV w. osoby pełniące niższe posługi w liturgii zaczęły być obdarzane mianem duchownego (łac. *clericus*). Kiedy więc synody z V w. wzmiankowały o świeckich, którzy pełnili jakieś funkcje liturgiczne w Kościele, to najprawdopodobniej chodziło o jakieś funkcje poboczne, być może zastępcze, ale raczej niezwiązane z przyjętym stopniem posługi, mającym pewne odzwierciedlenie w aspekcie kanonicznym⁴.

W omawianym okresie historycznym subdiakon stał się ostatnim stopniem przed diakonatem, spełnianym przez każdego, kto pragnął dołączyć do świętych stanów: diakonatu lub kapłaństwa. Kościół wyraził to w kanonach Synodu w Elwirze, odbywającym się we wspomnianym mieście około 306 r. (Concilium Eliberitanum, 1759, 11). Być może właśnie dlatego przeważająca większość wspólnot kościelnych posiadała w swoich gminach subdiakonów, co dostrzega się w Antiochii, Hiszpanii, Galii, Azji Mniejszej, Afryce, Rzymie i na ziemiach germańskich. Stopień subdiakonatu – podobnie jak pozostałe niższe posługi – został w V w. sklerikalizowany. Dokonało się to dokładnie między 436 a 475 rokiem (Schenk, 1983, 292). Przypuszcza się, że stało się to za sprawą kapłana Gennadiusza z Marsylii (†ok. 500), będącego prawdopodobnym autorem „Starożytnych Statutów Kościoła”, powstałych wówczas na terenie Galii (Bider, 2017, 111). Pojęciem „ordo” obdarzono

4 Taką wzmiankę dostrzega się w orzeczeniach Synodu w Angers z 453 r. (Concilium Andegavense, 1762, 901).

wtedy wszystkich niższych duchownych, których dotychczasowy obrzęd mianowania określono pojęciem „ordinatio” (Botte, 1939, 226; Osborne, 1989, 198). Przyczyną powstania tego dokumentu stała się chęć podporządkowania niższych sług prawu kościelnemu. Dlatego też wspomniany dokument znalazł swoje odzwierciedlenie w orzeczeniach Synodu Kartagińskiego, odbywającego się między 475 a 485 r. (Concilium Carthaginense IV, 2011, 270–271). Jednakże taki sam ruch – choć bez wydawania szczegółowych dokumentów synodalnych – uczyniły również inne chrześcijańskie prowincje (Wieland, 12). W Rzymie dokonało się to w 487 r., a przedstawiają to orzeczenia odbywającego się tam wówczas synodu (Concilium Romanum II, 1762, 1172–1173).

Wraz z klerykalizacją święceń niższych, bo tak należy już nazywać stopnie znajdujące się w hierarchii poniżej diakonatu (mimo że nazwa ta w nomenklaturze kościelnej pojawi się wyraźnie dopiero w X w.), poszczególni papieże zaczęli rozbudowywać dyscyplinę prawną, określającą przymioty kandydatów ubiegających się o przyjęcie konkretnych stopni. W przypadku subdiakonatu ustalono, że ten, kto pragnął zostać subdiakonem, winien był przedtem spełniać służbę lektora (trzydzieści lat), egzorcysty i akolity (dziesięć lat), aby następnie przystąpić do omawianego stopnia, który polecano mu spełniać przynajmniej pięć lat. Było to prawo papieża Sylwestra (†335) (Silvester, 1845, 137). Zmieniło się to nieco za pontyfikatu papieża Syrycjusza (†399), który dopuszczał do subdiakonatu tylko tego, kto skończywszy trzydziesty rok życia, pełniąc przedtem posługę lektora (w przypadku tych, co służyli od dawna jako młodzieńcy) lub egzorcysty (w przypadku tych, co wstąpili do służby kościelnej jako dorośli), pragnął przystąpić do kolejnej posługi (wybierano wariantywnie akolitat lub subdiakon) (Siricius, 1845, 1142–1143). Odtąd subdiakoniat jawił się coraz bardziej jako ostatni stopień przygotowawczy przed wstąpieniem do świętych stanów zarówno dla dzieci, jak i dla dorosłych. Wyrażono to szczególnie za pontyfikatu papieża Zozyma (†418), a następnie powtórzył to II Synod w Toledo w 531 r. (Concilium Toletanum II, 1792, 785; Zozimus, 1845, 672–673). W ten sposób funkcjonowało to do IX w., kiedy to Sobór w Konstantynopolu, odbywający się między 869 a 870 r., uprościł powyższą dyscyplinę, wskazując na to, że przed przyjęciem diakonatu należało przynajmniej rok być lektorem i dwa lata subdiakonem (Concilium Constantinopolitanum, 2003, 61–62). O ile zachowano tu jasne wskazania na temat odstępu pomiędzy przyjmowaniem święceń, o tyle pozbyto się progów wiekowych, znanych między IV a IX w. (Sumowski, 2019, 32). W ten sposób subdiakoniat zaczął się jawić jako stopień w drodze ku święceniom diakonatu, a następnie do kapłaństwa (Botte, 140).

Sama nazwa omawianego urzędu, oznaczająca dosłownie kogoś stojącego w hierarchii „pod diakonem”, bardzo dobrze koresponduje z tym, co dokonało się

w średniowieczu. Otóż stopień subdiakona zaczął bardzo mocno być upodabniany do diakonatu. Przede wszystkim dokonywało się to w aspekcie powierzania im podobnych do diakonów funkcji. Izydor z Sewilli (†636) zaświadczał o tym, że subdiakoni wraz z diakonami pełnili w Hiszpanii zadania ostiariuszy, tzn. strzegli bram kościoła (Isidorus Hispalensis, 1862, 790–791). Od pierwszych stuleci średniowiecza subdiakoni zyskali także bezpośredni dostęp do ołtarza, co wiązało się z dotykaniem przez nich świętych naczyń (Mieczkowski, 2012, 39–43). Było to o tyle ważne, o ile żaden z niższych duchownych – nawet w stopniu akolitatu – nie mógł dotykać świętych przedmiotów (Szwagrzyk, 1959, 194). Choć początkowo tym zakazem byli obejmowani także subdiakoni, to od okolic drugiej połowy IV w. zaczęły następować zmiany, tak iż orzeczenie Synodu w Bradze z 563 r. stało się jakby zwieńczeniem całej ewolucji tej dyscypliny, gdyż ustalono, że wszyscy duchowni niższych święceń poza subdiakonami nie mieli prawa dotykać świętych naczyń (Concilium Bracarense, 1763, 778). Prawdopodobnie z tego względu obrzęd święceń subdiakonów w średniowieczu bardzo mocno się rozbudował, tak iż przypominał swym kształtem bardziej ceremonię święceń wyższych aniżeli niższych (Mulcahy, 1927, 107). Subdiakonów nazywano także „diakonami Epistoły”, podczas gdy wyświęconych diakonów określano mianem „diakonów Ewangelii” (Brandshaw, 1998, 96). Nic więc dziwnego, że od mniej więcej 809 r. subdiakoni byli także zobligowani do odmawiania godzin kanonicznych (Cyrklaff, 2018, 117).

To przybliżanie subdiakonatu do diakonatu było widoczne nie tylko w aspekcie liturgicznym, ale może nawet przede wszystkim w wymiarze kanonicznym. Subdiakonów, choć jeszcze wówczas byli duchownymi niższych święceń, obarczono obowiązkiem zachowywania wstrzemięźliwości seksualnej (Makowski, 2023, 212). Jako pierwszy dokonał tego papież Leon I (†460) (Leonus Magnus, 2021, 202). II Synod w Tours, odbywający się w 567 r., doprecyzował to prawo, wskazując, że subdiakoni mogli mieszkac jedynie z tymi kobietami, co do których nie zachodziło podejrzenie o złamanie wstrzemięźliwości, a były nimi: ciotki, matka i siostry (Concilium Turonicum II, 1763, 794). Natomiast nieco wcześniejszy Synod w Orange z 441 r. wskazał, że mężczyzna dwukrotnie żonaty nie może przyjąć stopnia wyższego niż subdiakon (Concilium Arausicanum I, 1761, 440). Wszystkie te orzeczenia ukazywały szczególne znaczenie posługi subdiakońskiej, którą późniejsi uczeni tłumaczyli właśnie tym, że subdiakoni mogli dotykać świętych naczyń, a ci, którzy to mogli robić – wówczas przede wszystkim duchowni wyższych święceń – musieli zachowywać czystość, jak to wyraził Prorok (por. Iz 52, 11). Tak to właśnie rozumiał m.in. Amalariusz z Metz (†850) (Amalarius Metsensis, 1085–1086). Nic więc dziwnego, że subdiakon, który nie zachowywał wstrzemięźliwości, tracił swój urząd, a kandydat do subdiakonatu, który zgrzeszył

nierządem przed święceniami, był skreślany z listy pretendujących do otrzymania tego stopnia (Concilium Eliberitanum, 10).

III. PRZEKLASYFIKOWANIE ŚWIECEN ŚUBDIAKONATU

Dość systematyczny rozwój subdiakonatu w średniowieczu sprawił, że teologia Kościoła zaczęła powoli zauważać różnicę między tym stopniem a pozostałymi urzędami niższymi. Dzisiaj nikt nie powiedziałby raczej, że subdiakonatu jest stopniem pochodzenia Bożego, ale dawniej zdania na ten temat były podzielone, gdyż nieco inaczej rozumiano sakrament święceń. Dlatego nic dziwnego, że w okolicach IX w. niektórzy teolodzy zaczęli umieszczać subdiakonatu w poczcie święceń pochodzenia Bożego. Jako jeden z pierwszych uczynił to Benedykt Lewita (†857). Być może wpływ na to miał fakt, że od IX w. duchowni ci zaczęli nosić szaty zbliżone do liturgicznej odzieży wierzchniej diakonów⁵. Jednakże zdanie wspomnianego uczonego nie było odosobnione. Widać to także dokładnie w orzeczeniach synodalnych z Benewentu w 1091 r., Clermontu w 1095 r. oraz Londynu w 1127 r., przez co można uznać, że cały proces przemian związanych z usytuowaniem święceń subdiakonatu przyspieszył za pontyfikatu papieża Urbana II (†1099) (Parczewski, 1923, 150). Nie oznacza to jednak, że wówczas subdiakonatu był już święceniem wyższym (Pilato, 1739, 8).

W polskiej literaturze przedmiotu można dziś wyczytać, że subdiakonatu został podniesiony do godności stopnia wyższego podczas pontyfikatu papieża Innocentego III (†1216) (Górski, 41; Krakowiak, 26). Analiza dokumentów z tego przedziału czasowego zdaje się twierdzić, że jeżeli papież Innocenty III (†1216) miał jakkolwiek wpływ na przeklasyfikowanie tego stopnia, to jego rola ograniczała się jedynie do zatwierdzenia powagą papieską zastanego przezeń stanu rzeczy, gdyż ta przemiana na pewno nie nastąpiła w XIII w. (Fischer 1938, 39). Skoro więc posiada się jedną część graniczną przedziału, należy także ustalić część drugą, a za taką trzeba byłoby przyjąć rok 1141. Z tego okresu pochodzą dwa niezwykle ważne dzieła, które wskazują na to, że subdiakonatu nie pojmowano jeszcze za stopień wyższy (Pilato, 9).

Pierwszym z tychże dzieł było „Liber de statu Ecclesiae”, biskupa Gilberta z Irlandii (†1131), a drugim „De Sacramentis christianæ fidei” Hugona od św. Wiktora z Saksonii (†1141) (Gilbertus Lunicensis Episcopus, 1854, 999; Hugo de S. Victore, 1854, 425–426). Kolejni dwaj teolodzy, Robert Paululus (†1150) oraz Hugo z Ambian (†1164) zdawali się także podtrzymywać twierdzenie, wedle którego subdiakonatu stanowił piąty stopień święceń i ciągle przynależał do stopni niższych

5 Dość wyraźnie widać to jednak dopiero w XI w. (Ioannes Rotomagenensis Archiepiscopus, 1853, 192).

(Hugo Ambianensis Rothomagensis Archiepiscopus, 1855, 1276; Robertus Paululus, 1854, 400). Dopiero Piotr Kantor (†1197) wyraźnie wzmiankował o tym, że za jego życia subdiakon stał się święceniem wyższym (Petrus Cantor, 1639, 157). W ten sposób data graniczna przesuwana się do roku 1197. Oznacza to, że mniej więcej po 1164 r. a przed 1197 r. subdiakon stał się święceniem wyższym. Za tą pierwszą datą przemawia niecodzienna sytuacja z opactwa benedyktyńskiego w Monte Cassino, którego mnisi w XII w. nie zgadzali się na to, aby ich opatem został zwykły subdiakon, co zresztą budziło wiele sporów w historii, jak np. ten z założycielem pewnego klasztoru w 525 r. (Petrus Abbas, 1762, 649–650). Jednak spór z XII w. zakończył się w bardzo interesujący sposób, gdyż ówczesni mnisi z Monte Cassino uznali po śmierci swego opata, która miała miejsce w 1164 r., że subdiakon jest święceniem wyższym [Reynolds, 2017, 55–66]. Jest to bardzo cenna informacja, ponieważ z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że czasem, w którym nastąpiła ta zmiana, był pontyfikat papieża Aleksandra III (†1181), który przewodził Kościołowi w latach 1159–1181. W ten sposób Innocenty III (†1216) jedynie uroczyście zaaprobował praktykę, którą zastał, lecz w żaden sposób to nie on podniósł subdiakon do miana święcenia wyższego (Pilato, 8–9).

ZAKOŃCZENIE

Święcenie subdiakonatu, umiejscowione początkowo na samym dole kościelnej hierarchii, w ciągu wieków przeżywało swój rozwój, który spowodował, że w XII w. stopień ten stał się święceniem wyższym (Meyer, 2000, 300). Nie dokonało się to jednak na mocy specjalnej ustawy kościelnej, lecz raczej wpływ na to miała praktyka Kościoła, upodabniająca ten stopień do święceń pochodzenia Bożego. W ten sposób przez większość drugiego tysiąclecia subdiakon był jedynym stopniem, który miał faktyczne zastosowanie w liturgii, więc nic dziwnego, że chciano zachowania tego święcenia w Kościele po Soborze Watykańskim II (1962–1965) (Botte, 1973, 174–178). Historia dziejów święceń subdiakonatu pokazuje także, że Kościół ma całkowite prawo modyfikować wszystkie stopnie posługi przed diakonatem (redukując je lub mnożąc albo przekształcając), gdyż nie powstały one z rozkazu Bożego (Zalewski, 1962, 71). W ten sposób modyfikacja, której dokonano w ciągu wieków względem subdiakonatu, należała do kompetencji Kościoła tak samo jak reforma święceń dokonana w XX w. (Bugnini, 1990, 732–733). W przypadku ewolucji omawianego stopnia hierarchicznego do XIII w. dokonało się to przede wszystkim w obdarzeniu subdiakonów specjalnymi czynnościami liturgicznymi, obarczeniu ich obowiązkiem celibatu, powierzeniu im specjalnych szat liturgicznych, aż wreszcie w przeklasyfikowaniu tego stopnia.

Bibliografia:

I. Źródła prawa kościelnego

- Amalarius Metsensis (1836). De Ecclesiasticis Officiis. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 105, 985–1242. Paris.
- Caius (1844). Epistola ad Felicem Episcopum. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 5, 183–190. Paris.
- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papæ XV auctoritate promulgatus.* (1917). Romæ: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Concilium Andegavense (1762). Canones. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 7, 900–902. Florentiæ.
- Concilium Antiochenum (1759). Canones. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 2, 1307–1320. Florentiæ.
- Concilium Arausicanum I (1761). Canones. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 6, 435–441. Florentiæ.
- Concilium Bracarense (1763). Capitulæ. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 9, 777–780. Florentiæ.
- Concilium Constantinopolitanum (2003). Canones. W: A. Baron, H. Pietras (red.), *Dokumenty Soborów Powszechnych* 2, 49–106, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Concilium Eliberitanum (1759). Canones. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 2, 5–20. Florentiæ.
- Concilium Laodicense (1759). Canones. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 2, 536–574. Florentiæ.
- Concilium Romanum III (1762). Canones. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 7, 1171–1174. Florentiæ.
- Concilium Toletanum II (1792). Canones. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 8, 785–787. Florentiæ.
- Concilium Tridentinum (2004). Vera et cahtolica doctrina de sacramento ordinis ad condemnandos errores nostri temporis. W: A. Baron, H. Pietras (red.), *Dokumenty Soborów Powszechnych* 4, 679*–687*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Concilium Turonicum II (1763). W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 9, 792–805. Florentiæ.
- Cyprianus Carthaginensis (1844). Epistulæ. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 4, 191–483. Paris.
- Fabianus (1857). Epistolæ decretaquæ. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 10, 175–207. Paris.
- Gilbertus Lunicensis Episcopus (1854). Liber de statu Ecclesiæ. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 159, 997–1004. Paris.

- Hrabanus Maurus (1864). De Clericorum Institutione ad Heistulphum Archiepiscopum. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 107, 293–420. Paris.
- Hugo Ambianensis Rothomagensis Archiepiscopus (1855). Contra hæreticos sui temporis. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 192, 1255–1298. Paris.
- Hugo de S. Victore (1879). De Sacramentis christianæ fidei. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 176, 173–648. Paris.
- Ioannes Rotomaganensis Archiepiscopus (1879). De Festivitatibus Sanctorum. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 147, 183–192. Paris.
- Isidorus Hispalensis (1862). De Ecclesiasticis Officiis. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 83, 737–826. Paris.
- Leonus Magnus (2021). Epistola ad Anastasium Thessalonicensem episcopum. W: M. Ożóg, H. Pietras (red.), *Dekrety Papieskie według „Collectio Hispana”*, 199–206, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Liber Pontificalis* (2014). W: M. Ożóg, H. Pietras (red.), *Księga Pontyfików (1–96)*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Paulus VI. (1972). Litteræ Apostolicæ Motu Proprio datæ „Ministeria quædam” disciplina circa primam tonsuram, ordines minores et subdiaconatus in Ecclesia Latina innovatur, 15.08.1972. *Acta Apostolica Sedis*, 64, 529–534.
- Petrus Abbas (1762). Libellus primus. W: J. D. Mansi (red.), *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* 8, 649–650. Florentiæ.
- Petrus Cantor (1639). *Opus morale: Venerabilis Petri Cantoris, Verbum abbreviatum, opus morale e tenebris nunc primum erutum, et notis illustratum, studio et opera Rdi P. D. Georgii Galopini*.
- Robert Paululus (1836). De Cæremoniis Sacramentis, Officiis et observationibus Ecclesiasticis. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 177, 381–456. Paris.
- Silvester (1884). Canon vel Constitutio „Qualiter Ecclesiastici Gradus Costodiantur”. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 8, 829–848. Paris.
- Siricius (1836). Epistola ad Himerium Episcopum. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 13, 1131–1143. Paris.
- Tertullian (1759). Ad Uxorem. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 2, 1274–1304. Paris.
- Zosimus (1836). Epistolæ. W: J.-P. Migne (red.), *Patrologia Latina* 20, 637–685. Paris.

II. Literatura

- Andrieu, M. (1925). Les ordres mineurs dans l’ancien rit romain. *Revue des sciences religieuses* 5 (2), 232–274.
- Bider, M. (2017). Ewolucja diakonatu kobiet w ustawodawstwie synodów galijskich u schyłku chrześcijańskiej starożytności. *Roczniki Nauk Prawnych*, 27 (2), 97–128.

- Bider, M. (2021). Wymiar prawno-liturgiczny stałej kobiecej posługi akolitu w świetle nowelizacji kan. 230 §1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku. *Kościół i Prawo*, 20, 69–88.
- Botte, B. (1939). Le Rituel d'ordination des Statuta Ecclesiae antiqua. *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 11, 223–241.
- Botte, B. (1973). *Le mouvement liturgique: témoignage et souvenirs*. Paris: Desclée.
- Botte, B. (1988). *From Silence to Participation*. Trans. J. Sullivan. Washington: The Pastoral Press.
- Brandshaw, P. F. (1998). *Ordination Rites of the Ancient Churches of East and West*. New York: Paulin Press.
- Bugnini, A. (1990). *The Reforma of the Liturgy (1948–1975)*. Trans. J. M. O'Connell. Collegville-Minnesota: The Liturgical Press.
- Cyrklaff, M. (2018). Obowiązek sprawowania Liturgii godzin w Kościele. *Studia Gdańskie*, 43, 173–185.
- Faivre, A. (2012). *Naissance d'une hiérarchie. Les premières étapes du cursus clérical*. Paris.
- Fischer, B. (1938). Der niedere Klerus bei Gregor dem Grossen. *Zeitschrift für katholische Theologie*, 62: 37–75.
- Górski, E. (1954). *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*. Sandomierz.
- Greshake, G. (2010). *Być kapłanem dzisiaj*. Przekł. W. Szymona. Kraków: Wydawnictwo W drodze.
- Janicki, J. J. (2015). Historia Eucharystii w pierwszych wiekach chrześcijaństwa w świetle wybranych źródeł (II–IV w.). *Textus et Studia*, 4: 95–126.
- Krakowiak, C. (2019). *Święcenia niższe. Posługi i funkcje wiernych świeckich w liturgii*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kwiatkowski, D. (2001). Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu w posoborowych pontyfikatach. *Poznańskie Studia Teologiczne*, 2: 163–205.
- Lécuyer, J. (1970). Les ordres mineurs en question. *La Maison-Dieu*, 102: 97–108.
- Makowski, D. (2023). Powstanie i wczesny rozwój wstrzemięźliwości duchownych pomiędzy IV i VI wiekiem. *Częstochowskie Studia Teologiczne*, 50: 205–217.
- Martimort, A.-G. (1985). L'histoire de la réforme liturgique á travers le témoignage de Mgr Annibale Bugnini. *La Maison-Dieu*, 162: 125–155.
- Metzger, M. (1997). *History of the liturgy: the major stages*. Collegeville.
- Meyer, H. B. (2000). *Zur Theologie und Spiritualität des christlichen Gottesdienstes: ausgewählte Aufsätze*. Münster: LIT Verlag.
- Mieczkowski, J. (2012). Rzymska liturgia stacyjna. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, 65 (2), 29–44.

- Mulcahy, H. (1927). Tonsure and minor orders. *Dominicana*, 12 (1), 103–108.
- Osborne, K. B. (1989). *Priesthood. A history of the ordained ministers in the Roman Catholic Church*. New York: Paulist Press.
- Parczewski, A. (1923). *Prawo kościelne: skrypta według wykładów Alfonsa Parczewskiego w Uniwersytecie Warszawskim*, Wilno.
- Pilato, L. (1739). *Origines juris pontificii ad Carolum sextum Imp. Aug.*
- Reynolds, Roger E. 2017. *Ritual, Text and Law: Studies in Medieval Canon Law and Liturgy Presented*. Reutledge.
- Rudinski, B. (2015). *Lektorat i akolitat. Povijesni razvoj i današnje ustrojstvo*. Dakovo.
- Schenk, W. (1983). Rozwój hierarchii w kościele. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, 36 (4), 289–296.
- Straszewicz, M. (1978). Pojęcie ministerium świeckich według Y. Congara. *Studia Theologica Varsaviensia*, 16, 69–90.
- Sumowski, M. (2019). Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznych Prusach. *Roczniki Historyczne*, 85, 27–89.
- Szwagrzyk, T. (1957). Dotykanie naczyń świętych i pranie bielizny kielichowej. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, 12 (2), 194–197.
- Von Harnack, A. (2016). *Die Lehre der zwölf Apostel nebst Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts*.
- Wieland, F. (1887). *Die genetische Entwicklung der sog. Ordines Minores in den drei ersten Jahrhunderten*. Rom.
- Zalewski, W. (1962). *Mistyczne Ciało Chrystusa. Traktat o Kościele*. Poznań.

THE OFFICE OF A SUBDIACONATE AS A HIGHER ORDINATION. HISTORICAL AND LEGAL PERSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF ORDERS OF THE SUBDIACONATE UNTIL THE 13TH CENTURY

SUMMARY

The article presents the origin and evolution of subdiaconate ordinations from the 3rd to the 13th century, using the historical-legal method. On the basis of the sources available today, an attempt was made to show the development of the former fifth degree of ordination, which as the only lower office of the Church in history became a higher one. To this end, the first part of the publication shows its formation and clericalization, carried out at the turn of antiquity and the Middle Ages. Then, a slow but decisive way of emphasizing the value of the office of subdeacons, which took place between the 6th and 10th centuries, was presented. The third part attempts to present a possible date for this reclassification. An analysis of the history of the subdiaconate helps to discern the nature of the former minor ordinations, so that all reforms concerning the present-day services of the lectorate and acolite, which are the only remnants of the former minor ordinations and the subdiaconate, can become more comprehensible.

Article submitted: 02.03.2024; accepted: 13.07.2024.